

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ РІЗНИХ ТИПІВ (90-ТІ РР. ХХ СТ.)

А Розкриваються особливості діяльності загальноосвітніх закладів різних типів (загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, колегіумів) у період становлення Української незалежної держави. Вивітлена організація навчально-виховного процесу щодо формування творчої особистості старшокласників.

Ключові слова: творча особистість, старшокласники, загальноосвітня школа, ліцей, гімназія, колегіум.

Анна Погоріла. Формирование творческой личности старшекласников в общеобразовательных учреждениях различных видов (90-е годы ХХ ст.).

А Раскрыты особенности деятельности общеобразовательных учреждений различных видов (общеобразовательных школ, лицеев, гимназий, коллегіумов) в период становления Украинского независимого государства. Освещена организация учебно-воспитательного процесса относительно формирования творческой личности старшекласников.

Ключевые слова: творческая личность, старшекласники, общеобразовательная школа, лицей, гимназия, коллегіум.

Anna Pohorila. The formation of senior pupils' creative personality at the comprehensive establishments of various types (the 90-s years of the ХХ century).

С The article depicts the existing peculiarities of the comprehensive establishments of various types (secondary comprehensive schools, lyceums, grammar schools, collegіums) during the years of the appearance of Ukrainian independent state. The organization of schooling and upbringing processes as to the formation of creative personality of senior pupils has been revealed.

Key words: creative personality, senior pupils, comprehensive school, lyceums, grammar schools, collegіums.

Постановка проблеми. Система шкільної освіти на початку 90-х рр. опинилася у критичному становищі. Її характерними рисами стали деформація цільового спрямування, принципів, змісту освіти, недостатня якість навчання і виховання, зацентралізованість управління освітнім процесом, його одноманітність, відсутність належної мотивації творчої та ініціативної педагогічної діяльності. Потребувало істотного вдосконалення навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу. Основним його недоліком була безальтернативність, слабка орієнтація на задоволення індивідуальних запитів, інтересів і нахилів учнів. Використовувалися переважно репродуктивні підходи в навчальному процесі, повільно запроваджувалися нові форми і методи навчання [12, с. 4–9].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі формування творчої особистості присвячена значна кількість досліджень. Наукові праці В. Клименка, В. Молька торкаються проблеми управління процесом творчості, створення умов, які б забезпечували досягнення ідей розв'язання проблеми шляхом створення творчого клімату в шкільному колективі. Аналіз цілісності педагогічного процесу, спрямованого на розвиток творчої особистості досліджують В. Бутенко, Ю. Мальований, С. Сисоева, Т. Суценко. Проблема розроблення шляхів формування творчої особистості учня знаходиться в центрі уваги багатьох педагогів (В. Алфімова, В. Загвязинського, Н. Кичук, С. Сисоевої), вони обґрунтовують сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу у школах, ліцеях, гімназіях.

Однак у працях зазначених науковців не знайшли належного відображення і потребують додаткового вивчення науки позиції щодо категорії «формування творчої особистості старшокласників» у загальноосвітніх закладах різних типів.

Формулювання цілей статті. Завдання даної наукової розвідки: загальний огляд діяльності загальноосвітніх закладів різних типів протягом 90-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям Україною незалежності відбулася переорієнтація з марксистсько-ленінської ідеології на державницьку, були відкинуті комуністичні ціннісні суспільні пріоритети й почався пошук нових, які відповідали б потребам і соціальному замовленню демократичного суспільства. Як зазначав І. Бех, соціальна ситуація не сприяла формуванню вихованої особистості. Адже відтворювався тип особистості з нижчою формою поведінки, яка забезпечувала лише практичні інтереси, пов'язані зі власною вигодою, користю та з пристосуванням до конкретної ситуації. «Виховний вплив будується за стимул-реактивною системою, коли виробляється умовний зв'язок між зовнішнім впливом (різними видами заохочення та покарання) і потрібним способом поведінки» [2, с. 41]. Очевидно, що така виховна практика не сприяла формуванню самостійної творчої особистості. Навпаки, формувалася особистість, здатна діяти за шаблоном і відповідати на конкретний зовнішній стимул очікуваною поведінкою.

Саме тому перед вітчизняною освітою постало завдання вдосконалення змісту загальноосвітньої підготовки, а саме: оновлення програмно-методичного комплексу; забезпечення диференціації та різноманітного підходу до викладання шкільних дисциплін; скорочення обов'язкового навантаження на учнів; розширення шкільного компоненту освіти; введення додаткових спецкурсів, факультативів, курсів за вибором учнів, ширше запровадження профільного навчання тощо [12, с. 7].

У Положенні про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад деталізовано, що навчальні заклади покликані виховувати морально і фізично здорове покоління; створювати умови для здобуття загальної середньої освіти на рівні державних стандартів; розвивати природні позитивні нахили, здібності й обдарованості, творче мислення, потреби і вміння самовдосконалюватися. Середній загально-

освітній навчально-виховний заклад має створювати сприятливі умови для самовираження особистості учнів у різних видах діяльності, розкриття у них позитивних природних нахилів, здібностей і обдарованості. Саме для цього Положенням передбачалося створення спеціалізованих шкіл, профільних класів, гімназій і ліцеїв [7].

Про вагомість проблеми формування творчої особистості на початку 90-х рр. ХХ ст. говорить також факт розроблення низкою провідних фахівців у галузі психології та педагогіки концепцій виховання та розвитку особистості. На увагу насамперед заслуговує «Концепція виховання творчої особистості» (автор В. Моляко). Центральним положенням документа є «уявлення про людину як про творчу особистість, тобто таку, яка самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатної до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством» [6].

Оскільки навчанням учнів у старших класах «звершується загальноосвітня підготовка молоді, формується світоглядна позиція особистості, її ціннісні орієнтації, необхідні для усвідомлення себе вільним громадянином держави, активним учасником науково-технічного і соціального прогресу» [5, с. 11] надзвичайно важливими є умови здобуття дітьми та молоддю загальної середньої освіти. Відповідно до вимог нормативних документів і потреб часу інтенсифікувалися творчі пошуки педагогічних колективів у напрямі роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Однією з ефективних форм такої діяльності стало створення спеціалізованих загальноосвітніх шкіл із підвищеним рівнем середньої освіти – гімназій і ліцеїв [11, с. 5–6]. «Гімназії та ліцеї – окремі типи загальноосвітніх спеціалізованих шкіл, які забезпечують створення оптимальних умов для одержання широкої загальноосвітньої підготовки та всебічного розвитку найздібніших і обдарованіших учнів, реалізації їхніх творчих запитів, самостійного вибору предметів для поглибленого вивчення, здійснення допрофесійної підготовки з обраного профілю» [1, с. 3]. Новим типом школи у незалежній Україні стали також колеґіуми – загальноосвітні навчальні заклади III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю. І, безперечно, продовжили свою діяльність спеціалізовані школи з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів.

Головною метою цих навчальних закладів стало «створення оптимальних умов для одержання широкої загальноосвітньої підготовки та всебічного розвитку найздібніших учнів, реалізації їхніх творчих запитів, самостійного вибору предметів для поглибленого вивчення, здійснення фундаментальної допрофесійної підготовки з обраного профілю» [11, с. 6]. При цьому навчання в гімназії спрямовувалося на надання учням класичної гуманітарної освіти (з певним профілем або без нього). Ліцеї ж покликані були здійснювати профільне навчання та залучати учнів до науково-дослідницької діяльності з обраного профілю.

Творча діяльність суб'єктів навчально-виховної діяльності у закладах нового типу передбачила нові підходи до організації змісту освіти, інформаційного забезпечення, модернізації форм, методів і засобів навчально-виховного процесу, реалізації на практиці принципів педагогіки співробітництва, педагогічної гармонії, створення умов для твор-

чої атмосфери, постійного самоаналізу діяльності [10, с. 61].

У нових типах навчальних закладів поряд зі традиційними методами і формами організації навчальних занять широко застосовувалися інноваційні технології навчання. Так, у ліцеях пропонувалося впроваджувати проектування, конструювання, моделювання (теоретичне і технічне) тощо. Особлива увага у навчальних закладах, створених для обдарованих дітей, приділялася організації та проходженню учнями навчальної практики [3], використанню таких форм роботи, як наукові експедиції, краєзнавчі пошуки, робота в архівах, науково-дослідних установах, музеях тощо [9].

Створення гімназій і ліцеїв дало змогу максимально індивідуалізувати і диференціювати навчально-виховний процес у них: за змістом освіти (вибір груп предметів для поглибленого вивчення при єдиному базовому рівні загальноосвітньої підготовки); за здібностями і творчими можливостями кожного учня (створення класів для поглибленого вивчення окремих предметів, груп і індивідуальних програм для особливо обдарованих дітей, спеціалізованих шкіл і класів для ґрунтовнішого вивчення циклів предметів); за інтересами та нахилами (факультативи, гуртки, секції, науково-технічні товариства); за індивідуальним стилем навчання (різний темп навчання, вибір найдоцільніших методів засвоєння знань, виду навчального матеріалу) [5, с. 11].

Спільною рисою цих закладів став конкурсний відбір учасників навчально-виховного процесу, а також спрямованість їхньої діяльності на «саморозвиток творчих здібностей суб'єктів навчально-виховного процесу» [9, с. 52], поєднання шкільних випускних екзаменів зі вступними до вищих навчальних закладів на договірній основі [11, с. 6] тощо.

Активну участь в організації нових типів шкіл брали вчені Київського політехнічного інституту, на базі якого працювали ліцейні класи з 20 загальноосвітніх шкіл. Для практичної допомоги учням цих класів було створено факультет довузівської підготовки [11, с. 8].

Не стояли осторонь проблеми формування творчої особистості і загальноосвітні школи. Їх завданням стало формування в учнів основ наукового світогляду, пізнавальної активності і культури розумової праці, вироблення в учнів уміння самостійно здобувати знання та застосовувати їх у своїй практичній діяльності.

Хоча, безперечно, формування творчої особистості у загальноосвітніх школах мало певну специфіку. Якщо у закладах нового типу розвиток творчої особистості здійснювався на наукових основах і детермінувався авторськими програмами, підручниками, дидактичними матеріалами, високою майстерністю педагогів, професійно спрямованою позаурочною діяльністю, у загальноосвітній школі такий розвиток здебільшого відбувався стихійно, емпірично, через зміст і характер навчальних завдань, особливостей життєдіяльності навчального закладу [6, с. 18].

У навчальних планах загальноосвітніх шкіл України на 1993/94 н. р. було вперше введено *Державний компонент*, метою якого було забезпечення соціально необхідного для кожного школяра обсягу і рівня знань, умінь і навичок та *Шкільний компонент*, який складався з вибірково-обов'язкових предметів, курсів за вибором і факультативів, додаткових занять

і консультацій (індивідуальних і групових). Цей резерв часу (24–26%) знаходився в повному розпорядженні ради школи і реалізовувався для задоволення потреб дітей в організації компенсуючих і розвиваючих занять, посиленні окремих предметів, введенні нових курсів, поглибленого вивчення предметів, занять учнів за індивідуальними програмами тощо. *Вибірково-обов'язкові предмети* покликані були доповнити державний мінімум для надання якіснішої освіти і поглиблення знань кожного учня.

Специфічною характеристикою загальноосвітньої школи стало впровадження профільного навчання, яке стало ефективним засобом здійснення диференціації навчання у старшій школі і мало на меті забезпечення глибшої допрофесійної підготовки старшокласників у тій галузі знань і діяльності, в якій у них виявились стійкі інтереси і здібності.

Позитивним напрацюванням кінця 80 – початку 90-х рр. стало також створення комплексів, центрів тощо, які об'єднували загальноосвітні школи та вищі навчальні заклади. Це давало змогу старшокласникам глибше опанувати основи наук, знайомитися з основами виробництва, а також забезпечувало їхнє професійне самовизначення. Наприклад, протягом 1989/91 рр. на базі Дніпропетровського державного університету працювали 4 навчально-виробничих наукових комплекси, які у 1991 р. були об'єднані у Центр безперервної інженерної освіти. До його складу ввійшли 28 загальноосвітніх шкіл, 3 коледжі, 3 технікуми, педагогічне училище. Міцний зв'язок загальноосвітньої школи і ВНЗ посприяв тому, що щорічно на інженерних факультетах університету навчалось майже 500 випускників шкіл. Змінивши місце навчання, вчорашні школярі краще адаптувалися до нових умов, проявляли більшу зацікавленість до навчання. Ефективність діяльності Центру безперервної інженерної освіти спонукала Міністерство освіти до створення на його базі Регіонального центру безперервної освіти «Придніпров'я», що дало змогу охопити ще більшу кількість старшокласників не лише з Дніпропетровська, але й області [13, с. 3].

Прикладом ефективної навчально-виховної роботи зі старшокласниками може слугувати досвід СШ №19 м. Дніпропетровська, який було узагальнено Інститутом змісту і методів навчання Міністерства освіти України та рекомендовано до поширення як такий, що дає хороші результати. На базі школи кілька років працювала експериментальна лабораторія, метою якої стало розроблення технологій розвитку творчого потенціалу особистості. Створена педагогічним колективом концепція школи розвитку і самовдосконалення головну мету цього навчального закладу вбачала у вихованні і розвитку вільної, життєлюбної талановитої особистості, збагаченої знаннями про природу і людину, готової до творчої діяльності і моральної поведінки. Основними виховними ідеями школи стали: 1) ідея розвитку і самовдосконалення; 2) життєвих фаз і традицій; 3) олюднювання стосунків; 4) активного (діяльнісного) підходу; 5) природовідповідності; 6) естетизації особистості і середовища; 7) «почуття гнізда».

З урахуванням основних положень концепції шко-

ла спрямовувалася на навчання учнів за індивідуальними планами, що дало змогу максимально повно застосовувати індивідуальний підхід до кожного школяра. Наголос робився на розвитку в дитячому творчому мисленні, на прийнятті ними нестандартних рішень та вміння самостійно розв'язувати життєві завдання. При цьому перевага надавалася діалоговим формам організації навчально-виховного процесу, а сутністю навчання стало відкриття думок і почуттів під час діалогу з учителем. Це особливо важливо для старшокласників, які прагнуть висловлювати власну точку зору, прагнуть бути почутими та зрозумілими.

Розвитковий творчий потенціал старшокласників також сприяло їх включення до годин навчальних програм через уроки, факультативи, спецкурси, секції, експедиції, пошукові загони, виконання ними індивідуальних творчих завдань. На перспективу педагогічний колектив школи № 19 м. Дніпропетровська ставив перед собою завдання, щоб кожен випускник школи оволодів одним із видів мистецтва (літературою, музикою, живописом, театром, кіно, телебаченням, архітектурою, мультиплікацією, декоративно-прикладним мистецтвом) і став художньо освіченою людиною з розвиненими естетичними смаками.

Висновки. Наявність різних видів закладів середньої освіти забезпечувала професійне становлення та можливість інтелектуального, духовного, культурного, творчого розвитку особистості. Масові школи також не стояли осторонь проблеми формування творчої особистості. Проте, якщо у інноваційних закладах ця мета реалізувалася через навчання та виховання молоді, то в масових школах зростало значення позаурочної діяльності.

Подальшого дослідження потребує проблема формування творчої особистості старшокласників у позакласній виховній роботі на сучасному етапі. Зокрема, необхідно проаналізувати досвід педагогів-новаторів, які створили педагогіку співробітництва і практично довели, що школа є центром соціального середовища, яке сприяє формуванню творчої особистості.

Література

1. Базисні навчальні плани гімназії та ліцею на 1991/1992 навчальний рік // Інформаційний збірник Міністерства Народної освіти Української РСР. – 1991. – № 12. – С. 3–11.
2. Бех І.Д. Концепція виховання особистості / І.Д. Бех // Радянська школа. – 1991. – №5. – С. 40–51.
3. Інструкція про організацію та діяльність ліцею // Закони України. Інформаційно-правовий портал: Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_5y/pg_irlou.htm
4. Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 3. – С. 13–22; № 5. – С. 20–32.
5. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 4. – С. 4–29.
6. Моляко В.О. Концепція творчої особистості / В.О. Моляко // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 47–51.
7. Паламарчук В.Ф. Взаємозв'язок навчання і розвитку учнів в аспекті реформи школи: методичний лист для вчителів і керівників шкіл, гімназій, ліцеїв / В.Ф. Паламарчук. – К.: Товариство «Знання» України, 2002. – 46 с.
8. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/660-93-%D0%BF>
9. Про застосування Закону України «Про загальну середню освіту» щодо розширення мережі та організації навчально-виховного процесу у гімназіях, ліцеях, колежіах // Закони України. Інформаційно-правовий портал. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_71/pg_jwson.htm
10. Про концепцію становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 17–18. – С. 48–64.
11. Про роботу органів народної освіти республіки по організації загальноосвітніх навчальних закладів типу гімназій та ліцеїв // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1991. – № 11. – С. 5–12.
12. Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.) // Інформаційний збірник Міністерства Народної освіти Української РСР. – 1991. – № 15–16. – С. 3–11.
13. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Спр. 33. Накази міністра з основної діяльності №№ 1–24, 1993 р. – 106 арк.